

Аграрні перетворення в Україні на рубежі XX–XXI ст.

Із роками не просто досягнути зроблене й об'єктивно оцінити процеси та явища, які відбулися в економіці України у пострадянський період.

Майбутнє детермінується минулим, тому завданням економістів–дослідників є ґрунтовний розгляд передумов, ідеологічних засад, економічних і організаційних аспектів та практичних результатів цих змін із тим, щоб забезпечити послідовність наступності й застерегти від витоків негативних соціальних збурень.

Серед ґрунтовних публікацій на цю тему виділяється книга П.І. Гайдуцького «Аграрна реформа Л. Д. Кучми в Україні»^{*}.

Рецензоване науково-публіцистичне видання вирізняється системним мисленням, умінням виділити основну ідею дослідження реформ, передбачити наслідки державної регуляторної політики в період трансформації суспільно-політичного ладу, а також розкриттям політичної та державницької ролі Президента України Л.Д. Кучми у здійсненні аграрних перетворень.

Успіх видання ґрунтується на тому, що автор – відомий учений–економіст, академік Національної академії аграрних наук України Павло Іванович Гайдуцький у період системних реформаційних перетворень на селі працював Академіком–секретарем відділення економіки Української академії аграрних наук, головою Держкомзему, Міністром сільського господарства і продовольства України, радником Президента України, а з 2009 року працює директором Інституту стратегічних оцінок, який займається аналізом та оцінкою політичних, макроекономічних і міжнародних політико-економічних процесів. Він брав особисту участь у розробці багатьох законопроектів та нормативних

актів Президента України і Кабінету Міністрів України і є активним учасником реформ.

Архітектура видання побудована на історико-економічному зіставленні причин і передумов, способів та результатів проведення Столипінської й «Кучмівської» аграрних реформ.

Хоча ці дві реформи об'єднують їхнє селянське спрямування, сам автор визнає, що деякі паралелі між цими різними епохами суспільного розвитку проводити некоректно (с. 88). Роз'єднує їх не лише час, а також масштабність і результативність у правовому, економічному, соціальному й політичному проявах.

Автор зазначає, що процес реформування вітчизняного аграрного сектору для переходу на ринкові засади його функціонування в економічному відношенні був дуже масштабним і глибинним, у соціальному – напруженим, а в політичному – ризикованим. У правовому забезпеченні реформаційних змін до початку Столипінської реформи в царській Росії не було навіть одного відсотка того науково-методичного й експериментального матеріалу, який Україна мала на початок сучасного реформування земельних та аграрних відносин. Для обґрунтування напрямів і механізмів аграрного реформування в пострадянський період в Україні було опубліковано десятки тисяч статей, виконано значний обсяг науково-методичних та практичних розробок.

Проте лише сильні політичні лідери й державні діячі як П. Столипін, так і Л. Кучма змогли консолідувати суспільство та спрямувати дії політиків, господарників і чиновників на здійснення аграрних трансформацій, визначальною мірою забезпечивши їх завершеність.

Як наголошує автор, поштовхом для реформування аграрного сектору економіки в

^{*} Гайдуцький П.І. Аграрна реформа Л.Д. Кучми в Україні / П.І. Гайдуцький. – К.: ТОВ «Інформаційні системи», 2015. – 448 с.

умовах розбудови ринкового суспільства стало усвідомлене переконання передусім значної частини селян про юридичну й фізичну приреченість колгоспно-радгоспного устрою та командно-адміністративної системи управління. Автор всебічно обґрунтовує неминучість такої руйнації, оскільки форми господарювання, сформовані для умов планово-розподільчої системи, стали анахронізмом в умовах ринкової економіки, гальмом у розбудові незалежної України. Лише у 1990-ті роки колгоспно-радгоспне виробництво скоротилося втричі, а його частка у загальному сільгоспвиробництві зменшилась удвічі (с. 56).

Старт широкомасштабному реформуванню земельних відносин надав указ Л.Д. Кучми «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» від 10 липня 1994 року, а початок перетворення колгоспів і радгоспів в організаційні структури ринкового типу заклав указ «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 3 грудня 1999 року. Загалом із питань аграрної реформи Л. Кучмою було підписано понад 60 президентських указів. Важливу роль у здійсненні аграрної реформи відігравали розпорядження й доручення, а також прийняті на основі президентських указів реформаторські закони. Ці акти сформували цілісний комплекс нормативно-правових рішень та організаційно-управлінських заходів аграрної реформи.

У передмові до видання автор віддає належне особистості Л.Д. Кучми і його ролі у здійсненні аграрних перетворень, основний же текст містить виклад результатів глибокого аналізу кожного поступу аграрної реформи. У семи тематичних розділах розглядаються особливі аспекти реформи, суть яких розкривається в їхніх назвах: розділ 1 «Передумови реформи»; розділ 2 «Земельна реформа»; розділ 3 «Господарська реформа»; розділ 4 «Формування аграрного ринку»; розділ 5 «Фінансова реформа в АПК»; розділ 6 «Соціальна реформа на селі»; розділ 7 «Ефективність реформи».

Висвітлено також невирішені питання підвищення рівня та якості життя сільського

населення та чому не вдалося достатньою мірою скористатися досвідом розвинутих країн.

Щодо реформування земельних відносин, то «Кучмівська» земельна реформа була дарчою, тому що мільйонам селян вона дарувала десятки мільйонів гектарів землі. Водночас ґрунтовно розглядається несприйняття Л. Кучмою такої крайності, як право абсолютного розпорядження власністю на землю без створення системи земельних обмежень і регуляторів, насамперед щодо купівлі-продажу землі, висвітлюються наслідки Столипінського й Кучмівського реформування (с. 103–111). Не оминув автор також сучасні аспекти проблеми земельного реформування, які не до кінця врегульовані указами Л.Д. Кучми та прийнятими пізніше законодавчими актами. Серед них на перше місце ставиться формування земельних відносин, паювання й оренда земельних ділянок, діяльність латифундій, що створюють серйозні загрози для сільських територій, селян і суспільства загалом, обґрунтовується нагальна необхідність запровадження цивілізованого ринку землі на противагу «тіньовому».

Особливу увагу автор приділив розв'язанню проблем паювання майна та використання цілісних майнових комплексів структурами ринкового типу, формування багатоукладності господарювання на селі. Він дійшов висновку, що результати роботи сільськогосподарських підприємств загалом довели переваги приватних форм господарювання, найпопулярнішими серед яких стали товариства з обмеженою відповідальністю й приватні підприємства.

Забезпечення ефективного функціонування аграрного ринку, як зазначає автор, потребує докорінної перебудови всієї системи економічних відносин, що охоплює виробництво, розподіл, обмін і споживання сільськогосподарської продукції, перехід від «ринку продавця» до «ринку споживача», усунення міжгалузевих суперечностей між сільським господарством, переробною та харчовою промисловістю, торгівлею і споживачами, формування розвинутої інфраструктури ринку, легалізацію зовнішньої торгівлі для аграріїв, необхідність у сучас-

них умовах запровадження ефективних механізмів державного регулювання агропродовольчого ринку.

Здійснення фінансової реформи в АПК автор розглядає через зниження податкового навантаження на сільськогосподарських товаровиробників, сплату податку на прибуток за підсумками року, запровадження фіксованого сільськогосподарського податку, спеціального режиму оподаткування ПДВ, пільгового кредитування тощо.

Він наголошує на результативності здійснених реформаційних перетворень, яка проявилася не тільки в тому, що селяни змогли реалізувати свою віковичну мрію про власність на землю, а населення країни забуло про черги у продовольчих магазинах, а й у тому, що в цілому нині сформовано ефективний у виробничому відношенні аграрний сектор економіки країни, який сповна виконує місію щодо забезпечення продовольчої незалежності країни та успішно реалізує свій експортний потенціал. Разом із тим важливе місце автор відводить розв'язанню соціальних проблем села, життєзабезпеченню сільського населення в умовах приватного підприємництва й ринкових відносин, необхідності продовження реформ у цьому напрямі, який започаткований у грудні 2000 року указом Л.Д. Кучми «Про основні засади розвитку соціальної сфери села».

Реформи в аграрній сфері, проведені за часів президентства Л.Д. Кучми, автор справедливо називає Кучмівськими, оскільки вони розв'язали багато накопичених проблем. Водночас розв'язання одних проблем породжує ряд інших, а будь-які реформи завжди натикаються на опір. Проте автор лише поверхово торкається цих питань. Нині опір реформам став гальмом розвитку аг-

рарного сектору економіки України, підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості діяльності підприємств і організацій АПК.

Незважаючи на несуттєве критичне зауваження, ознайомлення з виданням має вагомим значення для осмислення й усвідомлення важливості продовження аграрної реформи. Альтернативи продовженню реформування не існує, а здійснення подальших реформ у галузі буде ефективнішим при врахуванні досвіду їх проведення за часів Л.Д. Кучми.

Книга не залишить байдужим людей, що опікуються проблемами розвитку вітчизняного агропромислового виробництва та сільських територій. І не тільки тому, що в ній висвітлено досвід здійснення аграрних трансформацій реформаторською командою Л.Д. Кучми, представлений багатий фактажний матеріал, а й наводяться поради щодо перспективних напрямів подальшого реформування аграрного сектору у взаємозв'язку з вирішенням соціальних питань життєдіяльності сільського населення для досягнення належного рівня життя всього українського народу. В книзі зроблено спробу комплексного викладу суті та змісту аграрної реформи в Україні в історико-економічному контексті, розкриття своєрідної “дорожньої карти” реформи: від причин і передумов до способів та результатів.

Отже, дану книгу можна вважати своєрідним посібником з організації й технології реформ, що може бути корисним не тільки для політиків, політологів, науковців, а також широкого загалу читачів, не байдужих як до питань здійснення аграрної політики та аграрного реформування, так і державного будівництва в Україні загалом.

***М.Ф. КРОПИВКО, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, заслужений діяч науки і техніки України,
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»***

* * *